

К. В. Мельничук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДУХОВНЕ ПЕРЕВИХОВАННЯ МОЛОДІ В УМОВАХ НАСАДЖЕННЯ АТЕЇЗМУ 1920-Х РОКІВ НА ПОДІЛЛІ

В даній статті досліджується форми, методи та наслідки атеїстичного виховання молоді на Поділлі більшовицькою владою в 1920-х рр. Оскільки антирелігійне виховання було одним із важливих чинників в процесі побудови людини нового типу, йому відводилось одне з основних місць в ідеологічній пропаганді. На початку встановлення радянської влади більшовики не здійснювали відкритого насильницького шляху боротьби з релігією, і, як єдину зброю використовували – слово. Хоча більшовикам вдалося посіяти зерно сумніву у відношенні до релігії серед молоді, все ж така тактика не дала бажаного результату, оскільки в наступних роках навернення суспільства до антирелігійної ідеології набуло примусового характеру.

Ключові слова: атеїзм, виховання, більшовики, комунізм, пропаганда, релігія, церква, віросповідання.

Іван Огієнко (1882-1972) в своїх наукових та богословських працях велику увагу приділяв розробці питання про роль та місце релігії в національному житті українців та їх етнічній само ідентифікації [1]. Саме в релігійності, духовності свого народу, Митрополит Іларіон бачив одну з основних опор для побудови незалежної України. Це ж саме усвідомлювала й радянська влада, яка, упродовж всього періоду існування зробила антирелігійну боротьбу важливим елементом офіційної гуманітарної політики. Така зосередженість на атеїстичній пропаганді викликана цілком об'єктивними чинниками, найголовніший з яких – кількісна перевага селянського населення над усіма іншими верствами суспільства, яке відрізнялось особливо сильною релігійністю, що створювало труднощі в утвердженні більшовицько-комуністичної ідеології.

Для кращого розуміння про ставлення радянської влади до релігії, треба звернутись до думки ідеолога комунізму та атеїзму – К. Маркс у «Вступі до критики філософії права Гегеля» зазначав, що: «релігія є опіумом для народу» і «що для звільнення трудящого класу, а відповідно і всього людства, треба виврати із людського серця релігійне почуття». В. Ленін у свою чергу закликав «боротися з релігійним туманом», але пропонував робити це «... ідейною зброєю, нашою пресою, нашим словом» [2, с.135].

В сучасній історіографії широко висвітлено тему антирелігійної пропаганди воєнного та повоєнного періоду, як в Україні в цілому, так і на Поділлі зокрема. Це спричинено великою кількістю директив та постанов атеїстичного характеру, що почали виходити в контексті політики десталінізації, оскільки церква та релігія виступали як один з об'єктів відродження колишнього вождя. Серед досліджень, що присвячені антирелігійному вихованню другої половини ХХ, варто відзначити Гавришука А.П. [3, с.47], який у своїх працях аналізує методичку антирелігійного виховання в вищій школі на Поділлі періоду 50-х років минулого століття, Грибенник М.В. в своєму дослідженні відображує еволюцію атеїстичної пропаганди в періодичній пресі Півдня впродовж 10 років з 1954-1964 рр. [4], Лагодич М. [5, с.39] зазначає, що у радянській антирелігійній політиці простежуються різні фази відносно взаємодії держави та церкви, проте в своїй пра-

ці зосереджується саме на періоді з 1943 року, коли Й.В. Сталін змінив антирелігійну політику радянського уряду на більш лояльну. Науковець Прокоп І. досліджуючи методіку виховання молоді в середній школі другої половини ХХ ст., також вказує на пропагування атеїстичних ідей [6, с. 137], Шліхта Н.В. розкриває основні форми, методи та засоби боротьби проти релігійного чинника в суспільстві, також орієнтуючись на післявоєнний час [7].

Частково тематика антирелігійної пропаганди періоду 1920 рр. висвітлена в роботах І. Бердяєва [8], В. Очеретянко [9] та А. Киридон [10]. Окремо потрібно наголосити на дослідження Татарченка О.Б., який розглядає тему антирелігійної пропаганди на початку встановлення Радянської влади на території Херсонської та Одеської єпархій [11].

Подільські історики, Струманський В.П. [12] та Суровий А.Ф. [13], які досліджували становлення радянської влади на Поділлі в культурно-освітній сфері, в своїх працях не торкаються атеїстичного чинника у вихованні радянської молоді, а науковець Нестеренко В.А. в одній з своїх праць вивчає релігійну політику радянської влади на Поділлі, проте лише стосовно національних меншин [14, с. 122].

Проаналізувавши ряд праць присвячених дослідженню культурно-виховної та атеїстичної політики більшовиків в Україні, та на Поділлі зокрема, стало помітним нестачею висвітлення теми політики антирелігійного виховання на початку встановлення радянської влади, а саме в 1920-х рр. Тому мета даного дослідження полягає у розкритті форм, методів та наслідків атеїстичного виховання молоді на Поділлі більшовицькою владою в 1920-х рр.

До питання релігії і церкви новостворена влада підходила дуже обережно. Зіштовхнувшись з опором радянзації в усіх сферах життя суспільства і отримавши ризик заворушень, більшовики змушені були піти на певний компроміс з суспільством – запровадили нову економічну політику, проголосили курс на «коренізацію» партії, проголосили свободу віросповідань. Декрет Ради Народних Комісарів «Об отделении церкви от государства и школы от церкви» був виданий 23 січня 1918 року, за яким православна церква та інші релігійні спільноти позбавлялись права власності, усе церковне майно оголошувалось народним надбанням, встановлювалась свобода совісті, тобто право кожного громадянина сповідувати любу релігію, або не сповідувати ніякої, бути атеїстом і вести атеїстичну пропаганду [15, с. 16]. Та широкі маси населення окраїн радянської держави дізнавались про дані зміни поступово, витяги з декретів і постаново публікувались у місцевих періодичних видання, зокрема про вищезгаданий декрет подільняни дізнались лише у травні 1921 року, коли на сторінках місцевої газети «Вісті» вийшов наказ Кам'янецького Повітвиконкому «По відокремленню церкви від держави». В наказі місцева влада повідомляла жителів міста і повіту, що події смерті, народження, розв'язання шлюбу не повинні реєструватись релігійними особами, оскільки вони не матимуть ніякої юридичної сили. Духовні ж особи в свою чергу зобов'язувались здати до підвідділу актів цивільного стану протягом 3 днів після опублікування наказу: усі метричні книги в 2-х примірниках за всі роки, а також печатки та штампи [16, с.2].

Проголосивши свободу віросповідань – радвлада зв'язала собі руки в здійсненні відкритого насильницького шляху боротьби з релігією, і, як єдина зброя для радянського керівництва залишилось лише слово. Атеїстичне пропагування, а точніше перевиховання віруючих, з точки зору офіційної радянської ідеології – трактується як основна складова частини комуністичної освіти. Основний зміст атеїстичної пропаганди складається з поширення наукових знань про природу, суспільство, людину і релігії, розкриття походження і сутність релігії, її соці-

альних коренів, її протилежності науці, несумісності з комуністичною ідеологією. Атеїстичне виховання дітей, з точки зору радянських ідеологів, має розпочинатись ще з дошкільного віку, де дорослі – атеїсти, а також у дитячих садах [17]. Проте у 1920 роках сімейні атеїсти практично не було, для того щоб вони виростили нове радянське атеїстичне покоління, тому це завдання покладалося на органи освіти та культури. Центральним об'єктом, на кого спрямовувалась радянська антирелігійна пропаганда в зазначений період були молоді сім'ї, студенти та школярі.

Антирелігійне виховання школярів повинно було б здійснюватись як в ході навчання основам наук, коли закладається фундамент послідовного матеріалістичного світогляду, так і в процесі позашкільної роботи. Та підготовка педагогічних кадрів саме тривала, а перевиховувати молодь потрібно було негайно. Напрямки такої діяльності були найрізноманітніші – від пропагандистських акцій, інспірованих спецслужбами конфліктів всередині релігійних громад, закриття чи навіть повного знищення храмів й до репресій щодо духовенства та віруючих. Для цього залучались великий актив антирелігійників – пропагандистів, спілка воєвничих безбожників, шеф працівників, культурно-побутові комісії, культурно-освітні та шкільні працівники, клубні працівники хат-читальень, сільські агрономи і лікарі, інструктори в споживчих спілках [18, с. 140].

Важливим інструментом в організації антирелігійної пропаганди стала преса. Так, друкований орган Кам'янець-Подільських окружних парткому КП(б)У та виконкому, газета «Червоний кордон», з перших днів свого існування фактично перетворився на методичний центр з антирелігійної боротьби. Зокрема, юнкор газети, майбутній відомий письменник, Володимир Беляев, вказував, що на Кам'яничині антирелігійна пропаганда «велаь безсистемно і тому наслідків вона дала дуже мало. В нас ще є досить попів, рабінів і ксьондзів, ще досить костьолів, синагог та церков» [19, с.2]. Далі пропонувались наступні методи боротьби із релігією: «Треба вести жорстоку боротьбу науковим шляхом. Необхідно розповсюджувати по нашим селам газету «Безбожник» і в «Червоному кордоні» зробити антирелігійний куток. В Росії і в деяких місцях України першими провідниками атеїзму на селі є сільські вчителі. В нашій окрузі вчительство теж має бути провідником атеїзму. Велику роль має відігравати також Комсомол. Комсомолу і вчительству треба понести Ленінський прапор атеїзму по наших темних селах» [19, с.3].

В часопису було створено ряд антирелігійних рубрик: «Новий побут», «Куток безвірника» тощо. Так, метою рубрики «Новий побут» було показати впровадження атеїстичних нововведень у подільському селі. Практично жоден номер не обходився без опису весілля, хрестин чи похорону «без попа». Весілля без священника зазвичай відбувались в сільраді, клубі чи в хаті-читальні, в присутності членів партії, голів сільради та інших представників влади, за подібним сценарієм відбувались похорони та хрестини. Наприклад, в одному з номерів повідомлялось, що в день сьомих роковин Жовтневої революції в сільбуді с. Цвіклівці Жванецького району відбулись «хрестини без попа», учасниками яких, окрім родичів новонародженої, були політпрацівники, учителі, демобілізовані червоноармійці. Вони виголосили промови про новий побут і шкідництво релігії. В свою чергу батьки пообіцяли виховувати свою доньку Розу (названу на честь німецької комуністки Рози Люксембург) в комуністичному дусі [20, с.3]. Як свідчать матеріали преси, станом на середину 1920-х років такі випадки показового відречення від релігії були швидше винятком, аніж правилом. Здебільшого вони призводили до засудження атеїстів односельчанами. Так, в селі Слобідці Рихтецькій Довжоцького району селянин Рудий 18 липня 1924 р. похоронив свою померлу невдовзі після народження дитину без священника, обмежившись оформленням цивільного акту про смерть. Це стало першим подібним випад-

ком у селі й, звісно, викликало неабиякий резонанс. «Червоний кордон», попри патетичні заклики на кшталт «Незаможники! Оце вам приклад!», змушений був визнати, що «селянство, зв'язане ще з релігійними забобонами, називає тов. Рудого «божевільним безбожником» [21, с.3].

Преса в цей час була єдиним широкодоступним джерелом з теорії атеїзму. Адже газети досить часто публікували історичні довідки і матеріали антирелігійного характеру. Аналізуючи науково-публіцистичні та художні матеріали преси атеїстичного напрямку, помітно, що найактивніше антирелігійна робота проводилась перед релігійними святами, серед яких особливу увагу приділяли Різдву та Великодню.

Різдво Христове було чи не найбільшим головним болем Міністерства Народної Освіти, оскільки таку форму святкування, як «коляда» було неможливо контролювати. Як вихід з ситуації, міністерство рекомендувало вчителям, комсомольцям очолити різдвяні святкування. Міністерство Народної Освіти, Кам'янецької округи на Поділлі, звертаючись до районних інспекторів, учителів та осередків ЛКСМУ з приводу наближення Різдвяних свят зазначало: «перед Різдвом у дітей помітно підвищується настрій, і приходиться ідея про ялинку і колядки... відповідно оцінюючи ситуацію нам потрібно використати як одну із форм антирелігійну різдвяну пропаганду». Організацію червоної ялинки міністерство бачило так: «1) Освітлення антирелігійних питань у стінгазетах; 2) Виготовлення революційних та антирелігійних плакатів; 3) Відвідання в місцевих музеях відділів релігійної культури; 4) Підготовці революційних та антирелігійних п'єс; 5) Доповіді учнів про Різдво та розучування червоних колядок» [22, с.33].

Вся антирелігійна робота має пройти під такими гаслами: «Хто став під наш прапор не потребує Бога», «Нехай дзвонять дзвони церков – вони не заманять до себе школярів», «Правди про Різдво Христове можна дізнатись не в церкві, а в комсомольським чи піонерським клубі», «Не бог створив чоловіка, а чоловік створив бога «по образу і подобию своєму»».

Особливо наголошує та застерігає міністерство на розспівування червоних колядок, а саме на заборони відпускати загони дітей-колядників самих, без нагляду вчителів чи комсомольців. Оскільки діти можуть не встояти перед спокусою заробітку та співатимуть релігійних колядок, за які селяни відповідно платять більше [22, с.34].

На Кам'яничині творчу допомогу та підтримку учителям в організації атеїстичної пропаганди надавала Кам'янець-Подільська філія Спілки селянських письменників «Плуг» (у складі якої перебували, серед інших, майбутні відомі письменники С. Божко, Т. Масенко та уже згаданий В. Беляєв) в передріздвяних номерах «Червоного кордону» завжди містила відповідні матеріали – «червоні колядки», «щедрівки» та «вертепи». Зазвичай, це були перероблені на радянський старі колядки; примітивні за формою та примітивно-агресивні за змістом, вони нерідко викликали зовсім іншу реакцію, ніж розраховували їх автори. Так, коли газету з подібними «колядкою» і «щедрівкою» вперше вивісили біля редакції, перехожі висловились вкрай негативно, зазначивши, що подібні речі «є кошуномством» [23, с.3].

Проте, не зважаючи на загальне несприйняття червоних антирелігійних коляд та щедрівок, вони широко популяризувались та використовувались на різдвяних святкуваннях. Керівник «Плугу» на Кам'яничині та редактор «Червоного кордону» зазначав: «Щоб одвернути селянство од церкви та самогону, а в першу чергу юнацтво, треба щось протиставити своє, радянське в селібуді. Треба зуміти влаштувати відповідну виставу...»

Йдучи на зустріч оттаким потребам Кам'янецька філія Спілки Селянських письменників «Плуг» в передріздвяних частинах «Червоного кордону» буде

містити відповідні матеріали. Бюро філії поручилоплужанину Каштану Карому виготовити різдвяний вертеп, а іншим членам виготовляти різдвяні колядки»[24, с.3]. Як приклад червоної колядки, Сава Захарович рекомендує колядку плужанина М. Шклярука, перероблену на радянський лад з колядки «Небо і Земля»:

Заводи і села, заводи і села
Нині торжествують
Бо комсомольці,
бо комсомольці
Волю їм віщують

Приспів:

Комінтерн родився,
Добре закріпився,
Робочі співають,
Волю вітають,
І комуну прославляють,
По Україні, по Україні
Весела новина
Воля робоча, воля селянина
Панів задавила

Приспів...

Жовтень клекоче,
Далі йти хоче,
На Всесвіт ступає,
Волю робочу,
волю селянську.
Всюди розвертає

Приспів...»[25, с.3].

Про реакцію на перероблені колядки в редакцію газет надходили такі повідомлення: ««Молодь нашого села побачивши нові колядки надруковані в «Червоному кордоні», з великим захопленням почала їх вивчати. Так що мабуть не залишилось ні однієї хати, де б не чулося: «Комінтерн родився»...

Взагалі молодь ставитися до нових до нових радянських пісень з великою повагою. Помічається велике прагнення молоді до нової пісні, а тому моє прохання до письменників Кам'янецької філії «Плуга», аби останні взяли на себе завдання перетворювання старих пісень та створювання нових, близьких по мотиву до селянських мас. Селькор Радюк»[26, с.2].

Так, намагаючись створити лише гарне враження на появу атеїстичних пісень, вертепів та іншу антирелігійну інформацію, редакція газети масово публікувала подібні позитивні відгуки населення про антирелігійну роботу.

Окрім колядок та рекомендацій про святкування Різдва, редакція надавала короткі історичні довідки про походження та значення свята: «Різдво Христове – стародавнє свято народження сонця, свято хліборобів – наших предків, що святкували ще за дві – три тисячі років до т. зв. Різдва Христового. Свято це, що під час його, з економічних причин, коптили й в'ялили м'ясо, було таким звичайним і дорогим для народу, що християнські попи і архіреї на вселенських соборах не посміли його пересунути, а пристосували до нього своє видумане Різдво Христове» [27, с.2].

Не обійшла редакція і тематики посту, як ще одного християнського пережитку. Перед Різдвом найбільше характеризувався піст «Петрівка», автори вдавались до історичних довідок з історії Далекого сходу, Єгипту та Іудейства «Так званий аскетизм і пов'язаний з ним піст прийшов до нас з Сходу та Індії... В деяких сектах єврейських, як назареї, аскетизм знайшов для себе сприятливий ґрунт, а ідеї боротьби з вимогами тіла задля задоволення духу була досить пануючою. Цю ідею засвоїло собі християнство, що стоїть в безпосередньому зв'язку з єврейським назарейством» [28, с.6].

Великдень – ще одне християнське свято, що викликало багато клопоту в культурцівників. Антипасхальна кампанія розпочиналась ще за місяць до свята. Зокрема редакція «Червоного кордону» поспішала навести історичні відомості про історію походження свята. Кореспонденти радили СБ, ХЧ та клубам проводити будь які види агітаційно-пропагандистської антирелігійної роботи, влаштовувати вечори та масові гуляння, а головне, все це повинно було бути безкоштовно, щоб притягти як можна більше молоді [29, с.6].

Отже, можна зробити висновки, що в період становлення радянської влади на Поділлі, антирелігійна пропаганда «безбожної» влади перебувала лише на початковому етапі свого формування. Поступово готуючи ґрунт для викорінення релігійного світогляду в населення і заміну його комуністичним, більшовики боролись з релігією в першу чергу за допомогою друкованого слова, адже спроби вести агітацію за допомогою лекторів-пропагандистів виявились не надто вдалимими. До цієї діяльності переважно залучали студентську і комсомольську молодь, яка не могла переконати у суперечці навіть селян (переважно старших і досвідченіших за пропагандистів), а конкурувати з більш освіченими священиками просто не могла.

Як бачимо, саме духовенство було тим фактором, який практично нейтралізував зусилля пропагандистів-безбожників. Тож саме підрив авторитету духовенства і максимальне скорочення чисельності священнослужителів стали одним з наступних пріоритетних аспектів антирелігійної боротьби. Хоча більшовикам вдалось посіяти зерно сумніву у відношенні до релігії серед молоді і перебуваючи ще на романтичній революційній хвилі, молодь прагнула змін у культурній сфері, все ж така тактика не дала бажаного результату, оскільки в наступних роках навертання суспільства до антирелігійної ідеології набуло примусового характеру.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Українська церква / І. Огієнко. – Прага : Видавництво Юрія Тищенка, 1942. – Т. 1. – С. 238.
2. Ленін В.І. Повне зібрання творів. Жовтень 1905 – квітень 1906 / В.І. Ленін. – К., 1970. – Т. 12. – С. 135.
3. Гавришук А.П. Атеїстичне виховання у вузах Поділля (50-ті роки) / А.П. Гавришук // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція : тези доповідей, 15-17 листоп. 1990 р. / Кам'янець-Поділ. держ. пед. ін-т ім. В.П. Затонського та ін. ; [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур (відп. ред.), С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк, М.Г. Кукурудзяк]. – Кам'янець-Подільський : [Дунаєвська рай. друк.], 1990. – С. 47-48.
4. Грибенник М.В. Атеїстична пропаганда в періодичній пресі півдня України (1954-1964-х рр.) [Електронний ресурс] / М.В. Грибенник. – 2013. – Режим доступу: <https://www.google.ru/urlsa>
5. Лагодич М. Антирелігійна боротьба в СРСР у середині ХХ ст. / М. Лагодичин // Матеріали міжнародної наукової конференції «Взаимоотношения между политикой и христианством». – Донецк : Донецкий христианский университет, 2006. – С. 39-43.

6. Прокоп І. Історико-педагогічний аналіз мети виховання в радянській школі 1950-1980-х рр. / І. Прокоп // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 342. Педагогіка та психологія. – С. 137-149.
7. Шліхта Н.В. Основні форми та методи атеїстичної пропаганди в Українській СРСР наприкінці 50-х на початку 60-х років [Електронний ресурс] / Н.В. Шліхта // Наукові записки. – Том 14. Історія. Україніка та європеїстика. – Режим доступу: history.ukma.kiev.ua/docs/journals/naukovi-zapysky.
8. Бердяєва І.В. Видавничі проекти православних конфесій України у 20-80-ті роки ХХ ст., як фактор формування сучасної традиції / І.В. Бердяєва // Південний архів. Історичні науки : збірник наукових праць. – Херсон, 2008. – С. 294-302.
9. Очеретянко В.І. Обмеження інтелектуальної свободи як один із засобів формування тоталітарної системи в Україні (20-30-ті рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / В.І. Очеретянко. – Х, 1999. – 19 с.
10. Киридон А.Н. Особенности государственно-церковных отношений в советской Украине (1917-1930-е годы) [Електронний ресурс] / А.Н. Киридон // Свобода совести в России: исторический и современный аспекты. – М., 2006. – Вип. 3. – 569 с. – Режим доступу: www.rusoir.ru/print/06/08/index.html.
11. Татарченко О.Б. Розгорнення антирелігійної пропаганди на території Херсонської та Одеської єпархії у перші роки встановлення Радянської влади [Електронний ресурс] / О.Б. Татарченко // Історичний архів : збірник наукових праць. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua>
12. Струманський В.П. Розбудова школи нового часу на теренах Поділля в 1920-1930 рр. / В.П. Струманський // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 136-144.
13. Суровий А.Ф. Загально-освітня школа на Поділлі в 1920-і роки / А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. – Т. 1. – С. 127-136.
14. Нестеренко В.А. Політика радянської влади щодо релігійної освіти етнічних меншин на Правобережній Україні у 1920-ті роки / В.А. Нестеренко // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 8. Матеріали четвертого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». – С. 121-134.
15. Корзун М.С. Русская православная церковь в 1917-1945 годы / М.С. Корзун. – Минск : Беларусь, 1987. – С. 16.
16. Наказ / Вісті. – 1921. – 1 червня. – №133. – С. 2.
17. Глаголев В.С. Атеїстичне виховання [Електронний ресурс] / В.С. Глаголев, В.І. Євдокимов // Велика радянська енциклопедія. – Режим доступу: http://vre.pp.ua/ateisticheskoe_vospitanie.html.
18. Слободянюк П. Українська церква: Історія руїни і відродження. Наукове видання, присвячене 2000-літтю Різдва Христового / П. Слободянюк. – Хмельницький : Поділля, 2000. – 140 с.
19. Біляєв В. Про антирелігійну пропаганду на селі / В. Біляєв // Червоний кордон. – 1924. – 28 грудня. – Ч. 69. – С. 2-3.
20. Картанів Н. Червоні вводи / Н. Картанів // Червоний кордон. – 1924. – 11 грудня. – Ч. 64. – С. 3.
21. Вуєк М. Похорон без попа / М. Вуєк // Червоний кордон. – 1924. – 11 вересня. – Ч. 39. – С. 3.
22. ДАХО, ф.р. 5, оп.1, спр.92. – арк. 33-34
23. Божко С. Не жарт / С. Божко // Червоний кордон. – 1924. – 27 листопада. – Ч. 60. – С. 3.
24. Божко С. Готуємося до різдвних свят / С. Божко // Червоний кордон. – 1924. – 27 листопада. – Ч. 60. – С. 3.
25. Шклярук М. Червона колядка / М. Шклярук // Червоний кордон. – 1924. – 27 листопада. – Ч. 60. – С. 3.

26. Радюк Село бажає нових пісень / Радюк // Червоний кордон. — 1924. — 21 грудня. — Ч. 67. — С. 2.
27. Канторов. Про Різдво Христове / Канторов // Червоний кордон. — 1924. — 28 грудня. — Ч. 69. — С. 2.
28. Християнські пости // Червоний кордон. — 1928. — 7 січня. — Ч. 4. — С. 6.
29. Політосвітні організації під час проти пасхальної кампанії // Червоний кордон. — 1928. — 10 квітня. — Ч. 43. — С. 6.

This article explores the forms, methods and consequences of atheistic education of youth on the tail of the Bolshevik power in the 1920 s. It is known that through out the period of the Soviet anti-religious powers truggle was an important element of the official humanitarian policy. Such a focus on the atheistic propaganda caused quite objective factors, the main of which is the predominance of the peasant population overall other sectors of society, especially strong religious ones, making the difficulties in formation of the Bolshevik-Communist ideology. Since the anti-religious education was an important factor in the process of building of the man's new type, it was given one of the main places in the ideological propaganda. At the beginning of the establishment of Soviet power, the Bolsheviks did not practice an open violent ways of dealing with religion, and, as the only weapon they used was a word.

Key words: theism, education, the Bolsheviks, communism, propaganda, religion, church, religion.

Отримано: 12.03.2015 р.

УДК 94:314.1(=411.16)(477.81)

Р. Ю. Михальчук

Рівненський державний гуманітарний університет

ТРУДОВА ЕКСПЛУАТАЦІЯ ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ (на прикладі Рівненщини)

В статті досліджується трудова експлуатація євреїв в контексті Голокосту на Рівненщині. Дається аналіз форм і методів експлуатації єврейського населення на примусових роботах, висвітлюється незахищеність, відсутність прав та важкі умови праці жертв Голокосту.

Ключові слова: Голокост, єврейські робітники, експлуатація, трудова повинність, дискримінація.

Історія україно-єврейських взаємин нараховує щонайменше десять століть. О. Субтельний писав, що долі євреїв та українців певною мірою були подібні: обидва народи довгий час були недержавними, позбавленими можливості творити власну державу, піддавалися насильницькій асиміляції, зазнали страшних жертв у ХХ ст. Драматизм історичного буття української нації, за словами І. Огієнка, в цьому контексті співзвучний з долею євреїв. Науковець зазначав, що, йдучи тернистим шляхом своєї історичної долі, наш народ не відзначався національним егоїзмом та замкнутістю, навпаки, – виробив у собі незвичайну терпимість у стабільному прагненні до свободи духу, збереження свого психологічного «я», до саморозвитку [37].

Українці та євреї пережили наймасштабніші злочини проти людства у ХХ ст. (Голодомор та Голокост). У контексті дослідження Катастрофи євреїв важливим є питання опрацювання регіональної специфіки явища. Аналіз